

mozgalom lehetőségeit (az ökológiai szellemet kifejező művészeti munka, vetélkedők, sportversenyek stb.), hihetünk benne, hogy a jövőben még erősödni fog. Nemcsak azért, mert a gyermekközösség napjainkban „hiánycikk”, hanem azért is, mert ezt a mozgalmat – miként az ökológiai mozgalmat világszerte – napról napra újratöltik eszmei és erkölcsi munícióval a végső soron az emberi faj „élőhelyeinek” megőrzéséért folyó harc hadi- és vízállás-jelentései. Amíg tehát természeti környezetünk valóságos veszélyben forog, addig annak romantikus-játékos védelme sem csupán afféle „gyerekes” formáság.

TRENCSÉNYI IMRE

Felebaráti szeretet

Manapság némi joggal hármas világrépről beszélhetünk. Egy triptichon a következőképpen ábrázolhatná ezt: a középső részben a világ, úgy, ahogy a szemünkkel érzékeljük, a balszárnyon úgy, ahogy a teleszkópban megjelenik, a jobbszárnyon pedig végezetül mikroszkopikus perspektívában.

Ez már magában is roppant kényelmetlen módja a „világnézetnek”, mivel a három kép nem képes egységbe összeforrni. Már csak amiatt sem, mert mind a három világ a maga törvényeinek engedelmeskedik, és ezek nem egykönnyen hozhatók összhangba. Főleg azonban azért, mert mindegyikük egyedi, saját, immanens időfogalommal rendelkezik. Ha, mint alább, egy úgynevezett telematikus kulturáról beszélünk, akkor e „kényelmetlen-hármas” világnézetéről való reflexió sajnos elkerülhetetlen.

Próbáljuk meg egyszer visszahelyezni magunkat Galileo Galilei korába. Kortársainak két világról volt elképzelésük: egy szublunárisról, vagyis egy Hold-alatt fekvőről, és egy Hold-fölött fekvő világról. Az emberek számára ezek egymással összehasonlíthatatlan rendek voltak. Csak éppen a szublunáris világban a négy alkotóelem „rendetlenségbe” fordult. Valójában legalul a Földnek kellett volna elterülnie, a fölött a víznek, a fölött pedig a levegőnek és legfelül a tűznek, de a levegőbe mégis a víz került, akárcsak a Föld felszínére (eső és források formájában), levegő található a vízben (légbuborékok) és a Föld alatt (földrengés). Másfelől föld is kerülhetett a levegőbe – például a magasba dobott kő formájában. Jóllehet, a „Hold alatti” világ „rendetlenségét” újra és újra megszüntették, a rendszertelenségek külső megjelenési képe meghatározó maradt: például hegyek és völgyek által. A „Hold fölötti” világban ezzel szemben örök, változtathatatlan, egyszóval a létező legnagyobb rend honolt: tökéletes golyók tökéletes köröket írtak le. Míg egy napon Galilei megvizsgálta teleszkópjával a Holdat, és azon hegyeket ismert föl. Ebben a fölismerésben alapjában a „messzeség eltűnése” a fontos, az, amit telematikus kultúrának nevezünk.

Idézzük emlékezetünkbe azt, amiről oly szívesen megfeledkezünk: hogy a teleszkóp „távolbanézést” (Fernsehen) jelent. Galilei fölfedezésében nemcsak az volt a nyugtalanító, hogy az ember egyáltalán ilyen messzire elláthat. Habár ez már magában is eléggé megrázó lenne, még ha a Holdon kizárólag szép rendet fedeztek volna is fel. Amit azonban nem lehetett eltűrni, az nem az volt, ami a teleszkóp segítségével láthatóvá vált, hanem a teleszkóp maga.

Newton volt végül is az, akinek sikerült ebből a helyzetből kiutat találnia. Ő egyesítette az égi mechanikát a földivel, kiegyenlítette a földet és az eget, megmutatva ezzel, hogy mindenütt ugyanaz a harmonikus rend uralkodik, és a rendetlenség valójában csak látászat. Felfedte, hogy az univerzumban, amelyben a földgolyó a saját útját járja, a távolságok csillagászatilag óriásiak. Ezáltal a teleszkóp és az ezzel összefüggésben álló newtoni kutatások nemhogy eltűntették volna a messzeséget, hanem – éppen ellenkezőleg – óriásira növelték.

A teleszkóp föltalálása előtt az embernek körülbelül a következő elképzelése volt a világról: a Földközi-tenger körül országok terültek el, ezeket pedig az óceánok övezték. E fölött keringett a Hold, a Nap és a többi bolygó, miközben a mennybolt csillagaival a háttérrel képezte. Mindez elképzelhetetlenül nagy volt: senki se mert volna arra gondolni, hogy bejárhatná a világot akár gyalog, akár lovon vagy kocsival. Egyes tudósok e rendfönnállását sokezer évesre becsülték.

Habár az ember volt a dolgok mértéke, mivel a dolgokat ki tudta számítani, mérhetővé is tette őket – fölosztva méterbe, kilogrammba, órába stb. –, a világmindenséggel összehasonlítva azonban végtelenül parányi volt.

A teleszkóp föltalálásával az ember előtt egy új világszemlélet nyílt meg: a tudomány fölismerte, hogy a Föld a saját tengelye körül forog és a Nap körül kering, amely ugyanakkor egy galaxisban, megszámlálhatatlanul sok galaxissal együtt valami más körül kering, és ez az „akármilyen” szintén valami más körül kering. Ez a rendszer évmilliárdok óta létezik, sokáig létezni fog, egyszer azonban meg fog szünni.

Ma már hozzávetőlegesen kiszámíthatjuk, mekkora és milyen nehéz a világ, de az így kapott számok túl sok nullával rendelkeznek ahhoz, hogy konkrét elképzelést közvetítsenek nekünk. A Föld és a Hold nagyságrendje – ha például a hegyek magasságát nézzük – ezzel szemben nevetséges apróságnak tünnek. E dimenziók közepette az emberről mint a dolgok mértékéről semmiképpen sem beszélhetünk, az ember csak valami ideiglenes a Föld felszínén, a bioszféra parányi kitüremlése.

Röviden: a teleszkóp föképpen azt mutatta meg, mit jelent igazából a „távolság”; föltalálása előtt valójában minden közel volt.

Az az állítólag emberellenes nézet, hogy minden igazán nagy dolog roppant messze van tőlünk, és minden közeli ezzel szemben jelentéktelennek tünik, bizonyos okból valójában sosem volt érvényes. A különös ok a következő: ha az ember fordítva néz a teleszkópba, az egy mikroszkóp szerepét veszi át. Nézzük csak, valójában mit nyújt a mikroszkóp: a mikroszkópon-átnézni nem azt jelenti, ahogy az ember elvárná, hogy „közelnézni”, hanem „kicsit látni”. Ez az optikai eszköz bebizonyítja, hogy a messzeség nem csak „távol van innen”, hanem egyúttal „idegent” is jelent. A részletek, amelyek a mikroszkópban láthatóvá válnak, jöllehet térbelileg igen közel esnek a szemlélőhöz, mégis oly idegennek tünnek számára, hogy „távolabbiak” az univerzum minden galaxisánál és ködfoltjánál. A mikroszkóp megmutatja, hogy nem kell mindennek „fényévnyi” távolságra lennie, hanem egyes dolgok „testközelen” is távol lehetnek. Ez semmiképp sem anti-humánus nézet; inkább éppen behelyezi az embert a fényévnyi és a testközeli közé.

A tele- és a mikroszkóp óta tehát egy közeli és két távoli világot különböztetünk meg. A közeli világot centiméterben és másodpercekben mérjük, itt az ember a dolgok mértéke. A világot, amelyet a teleszkópon át érzékelünk, fényévekben és évmilliárdokban mérjük; a mikroszkopikus világ mértékegységei a mikronok és a nanoszekundumok, itt nem lehet szó minden dolog mértékéről. Noha a három világ átnyúlik egymásba – az emberek űrhajósokat küldenek a messzeségek világába, a világűrbe, másfelől az atomerő, a kis világban szabadítható föl –, mégsem egyeztethetők össze egymással, az idő a közeli világban a múltból halad a jövő felé, a hatalmasban hurkokat képez, a kicsiben pedig szemcsésen szétmorzsolódik. Ahhoz, hogy megszüntessük a messzeséget, „szinkronizálni” kellene a három időt. Csak az hozhat közel bennünket, ami a „messze” fogalmában bennefoglaltatik.

Így formálódik a bonyolult tényállás, melynek keretében kötelezően fölmerül az úgynevezett telematikus kultúra kérdése. Ennek olyan kultúrának kellene lennie, amely arra irányul, hogy a messzeséget közel hozza, hogy az idegent otthonossá tegye, hogy a világ ne legyen idegen és ne idegenkedjünk tőle. Olyan kultúrának kellene lennie, mely számunkra legalább annyira kézzelfogható, mint az az egykor még ép világrend, melyet Galilei teleszkópja ingatott meg alapjaiban. Az emberek azonban nem egy harmóniateljes utópia utáni vágyat értenek telematikán. Matriális és immatriális vezetékek világára gondolnak, amely az embert és a mesterséges intelligenciát egybefűzi a pillanatnál is gyorsabb információcsere érdekében.

Ha jobban szemügyre vesszük a dolgokat, nyilvánvalóvá válik, hogy alapjában véve az emberek az elveszett „ép világ” után vágyakoznak. Hisz mi értelme lenne ennek a

sok vezetéknek, hálózatnak és mesterséges intelligenciának, ha nem az, hogy az eltávolodásból ki-, és egymáshoz közelebb hozzon bennünket.

A számtalan szó között, mely a „tele” előtaggal kezdődik és a teleszkóp óta az embernek a távolság áthidalására való törekvését fejezi ki, ilyen szövegkörnyezetben a „telepátia” szó a legérdekesebb. Míg a teleszkóp az égbe nézés kísérletét jelöli, telepátian annak a kísérletét értjük, hogy a nagy távolságon át a messzeséggel való együttrezgés, együttérzés és részvét módszereként foghatjuk fel. A tele-fon (távbeszélő), és a telegráf (távíró) fogalmának analógiájára a telepátiát „távérző”-nek vagy „táv szenvedő”-nek is fordíthatnánk. Ebből arra a következtetésre juthatnánk, hogy a rádió egy telepata, mivel egy távoli adóval együttrezeg. A rádió mindenestre nem eléggé patetikus, együttérző. A telematikus kultúrának azonban „patetikusnak” kell lennie, hisz meg kell felelnie annak az igénynek, hogy megmentse bennünket az elidegenedéstől és közelebb hozzon egymáshoz.

A görög mitológiában van egy isten, amelyik ide-oda közvetít. A neve köztudottan Hermész. Tényleg van – engedelmeikkel – valami elektromágneses rajta. Még ha ide-oda közvetít is – az isteni futár –, mindig önmaga marad (egy álló valószínűség hullám).

Hermész isten, aki nincs helyhez kötve, akit a kereskedők és tolvajok tisztelnek, s aki az emberi lelket átvezeti a halál birodalmába. Összefüggésbe hozzák a fallosszal is (amelyet a hermák, a kőoszlopok szimbolizálnak), ruhalmas és mozgékony. Így hozhatja az egész világot a szimpatikus, vagyis együttérző harmóniákkal összhangba, ugyanannyira ellenszenves diszkordanciákkal pedig páni félelmet is kelthet. Hermész – akárcsak az elektromágnesesség – egyfelől teljesen áttekinthető, manipulálható, persze alattomos, de végül is kifürkészhetetlen titok. A telematikus kultúrának, mely az elektromágneses térben horgonyoz, spontán kell patetikusnak lennie, mivel „hermetikus”, és nem csak azért, mert Hermész az istenek futárja.

Mint már említettük, a telematikában a szinkronizációról van szó, az eltérő időknek közös nevezőre való visszavezetése érdekében, tehát telepátiáról, az időbeli diszkordanciák kiegyenlítésében. Első pillantásra mindez jócskán véghezvihetetlen vállalkozásnak tetszik. A távoli nagy világban az einsteini szabályok érvényesek; ott az idő relatív, a szemlélőtől függő elv, s kérdés, hogy az egyidejűség fogalmának itt egyáltalán van-e értelme. A parányok világában az idő annál inkább üres fogalomvá válik, minél inkább kifejezésre jutnak benne Planck szabályai. A középtávú világban többféle időtípust különböztetünk meg, hisz itt a newtoni szabályok érvényesek: időn oksági láncot értünk. Mindezek az időfogalmak semmiben sem hasonlítanak arra az időre, melyet Galilei csillagászati teleszkópmegfigyelései előtt az emberek megélték és észleltek.

Akkor ugyanis a Holdon túli világ időtlennek számított, azaz öröknek és változatlanak. A Hold alatti világban az időre mint bíróra tekintettek, aki minden dolgot, amely kilógott a rendből, az őt megillető helyre utalt vissza. Hogyan képes azonban a telematika mindezeket az időket szinkronizálni, amit meg kell tennie ahhoz, hogy a távolit közel hozhassa. Más szóval: hogyan lehetséges a relativitáselmélet, a kvantumelmélet, a newtoni világ, a historicizmus és a mítosz idejét összhangba hozni, hogy a távolság megszűnjön? Csakis Hermésznek, az isteni futárnak köszönhetően.

Hogy a telematika „hermetikus” kvalitását (vetületét) megérthessük, a földrajzot ki kell iktatnunk figyelmünk középpontjából. A telematikában ugyanis nem arról van szó, hogy a földfelszín minden eseményét szinkronizáljuk, azzal, hogy például lehetővé tesszük a sakkozást egy Európában lakó és egy Ázsiában lakó ember között. A telematika jóval inkább a postaforgalom egy módja, amely a földfelszínről az elektromágneses térbe „emelkedik”, és így nemcsak a középső, hanem éppúgy a hatalmas és a parányi világot is magába foglalja (gondoljunk csak a világűri szatelitokra és az elektronokra, melyek minden atom alkotórészei). Épp ezért téves azt képzelni, hogy az európai közelebb került az ázsiaihoz pusztán azért, mert mindketten egyidejűleg ugyanazt a saktáblát figyelik. Egemáshoz azzal – és csakis azzal – kerülnek közelebb, hogy *együtt* sakkoznak. Mivel a sakk nem földrajzilag kötött dolog, mint mondjuk egy völgy vagy egy falu, hanem kedvtelésből, szenvedéllyel űzött játék, ezért a mi európaink és ázsiaiink telematikus sakkjátelmájának vonatkozásában telepátiás eseményről beszélhetünk. A sakkjátelmában mindketten ugyanabban a hangulatban „rezegnek”; egyidejűek, vagyis ugyanabban az

időben van jelen egyik a másika számára. A játékosok olyan közel kerültek egymáshoz, hogy a távolságok közöttük megszűnnek.

Minden telematikus kultúrának éppen ez a célja: ily fokú közelséget lehetővé tenni. Ám amint ezt kimondjuk, máris a „hermetikus” titoknak vagy – találóbban – a posta titká-
nak kellős közepében találjuk magunkat. A telematikus sakkjáték példája egyet tesz nyilvánvalóvá: itt a hármás világlátás megszűnik. Az óriás távoli világ csillagászati görbületeinek térideje a sakkjátszma médiumaként szolgál, az elektronok, fotonok és neutronok parányi távoli világa úgyszólván a sakk építőköveit képezi, míg a városok, tengerek és sakktáblák középtávú világa végezetül a színpadot alkotja, amelyen a játszma lezajlik.

Mindezek a konkrét valóság absztrakciói, amelyben a két sakkjátékos egymásra talál, minden távolságot kiiktat és mindenekelőtt magára talál.

Ez mindenki számára érthetővé válik, amint leül egy terminálhoz, akár sakkozni, akár másokkal képet kidolgozni, akár tudománnyal foglalkozni. De a kívülálló számára is őszintén átélhető az a „patetikus” szenvedélyes hangulat, amelyben a telematikus kommunikáció lejátszódik. Ebből megmutatkozik, hogy mindazok a távoli, vagy relatív közeli világok, amelyek a földrajz és a történelem, a csillagászat és a magfizika tárgyát képezik, nem többek lehetséges absztrakciónál, melyek csak itt és most, vagyis a telematikus párbeszédben konkretizálódnak. Ebből következően azt állíthatjuk a telematikus kultúráról, hogy ugyanannyira poszthisztorikus és posztgeografikus, mint amennyire posztasztronikus és poszt nukleáris, egyszóval: szinkronikus. Jóllehet ezek az összefüggések világosak – vagy legalábbis annak kellene lenniük –, a távolságok eltűnésének konkrét együttlétében (az úgynevezett teleprezenciában, a távolságban való jelenlétben) mégis hermetikus homályba borul: a közelség ősrégi titkába.

Amikor a telematikáról van szó, akkor a távolság megközelítéséről, tehát a futarról és az üzenetről van szó, mindenekelőtt azonban – és ennek az emberek nem mindig vannak tudatában – a legfontosabb üzenetről, mely szerint csakis úgy juthatunk el önmagunkhoz, ha eljutunk a másikhöz. Föltárja előttünk azt, hogy nem a „távol” az, ami elválaszt bennünket egymástól, hanem magunktól távolodtunk el, s ezt az elidegenedést magunkból kiindulva győzhetjük le. Csak akkor találhatunk magunkra, ha a másikra találunk, benne magunkra ismerünk és őt elismerjük. Az erre a célra szolgáló technológiát már régóta a posta – nemrégóta pedig a „telekommunikáció” – fejleszti.

Csak miután minden összefüggésre rájöttünk, bízhatunk abban, hogy a közeledő telematikus kultúra hermetikus titkába betekintést nyerhetünk.

Minden anyagi és nem anyagi csatorna, minden hálózat és összekapcsolás, minden mesterséges intelligencia és kód, amelyben ide-oda futó üzenetek rejtőznek, csak egy célt szolgál: a távolságot (mely megakadályoz bennünket abban, hogy másokhoz és ezáltal magunkhoz eljussunk) föloldjuk, eltüntessük. A technikai vívmányok tehát végső soron a felebaráti szeretet jegyében állnak. Amennyiben ennek a hermetikus telepátiának, ennek a távolság leküzdését szolgáló titokzatos technikának siker jut osztályrészül, a telematikus kultúra kimondottan hatalmas reményt jelent.

Amíg azonban a telematika csak arra szorítkozik, hogy a teret és az időt áthidalja, anélkül, hogy az emberek között tátongó idegenség szakadékát áthidalná, addig ez a kultúra csak egy gadget marad.

Az eddigi tapasztalatok sajnos a második fejlődési lehetőséget teszik valószínűvé. A telematikus kultúra azonban annyira új, és semmi eddigivel össze nem hasonlítható, annyira poszthisztorikus, hogy túlfűtött optimizmus esetében is reményeket táplálhatunk. Ez az írás a remény jegyében született.

VILÉM FLUSSER: FELEBARÁTI SZERETET

Fordította Jósvai Lidia

JEGYZET

Forrás: Vilém Flusser: *Nachstenliebe*. in: *Kunstforum International*, Köln, 1991/márc.-ápr., Bd. 112, 80-83. old.

Vilém Flusser (1920-1991)

Prágában született itt kezdett filozófiát tanulni. 1940-ben Londonba emigrált, ahonnan csak hamar Sao Pauloba költözött. Befejezte filozófiai tanulmányait, majd 1961-ig egy transzformátorgyár igazgatója volt. Közben 1959-ben kinevezték a Sao Paulo-i Egyetem

Tudományfilozófiai Tanszékének docensévé. 1962-ben lett tagja a Brazil Filozófiai Intézetnek, a következő évtől pedig a kommunikációfilozófia rendes tanáraként működött. 1964-től társkiadója és szerkesztője egy brazíliai filozófiai folyóiratnak. Több nyelvfilozófiai tárgyú könyve jelent meg portugál nyelven, a hetvenes évek végén pedig Európában is fölfedezik. 1972-től Olaszországban, később Dél-Franciaországban élt. 1991-ben Prága közelében autóbaleset áldozata lett.

Fontosabb, német nyelven megjelent könyvei a következők:

Für eine Philosophie der Fotografie. Göttingen, 1983 (magyar nyelven: A fotográfia filozófiája.

Tartóshullám – Belvedere – ELTE BTK, Budapest, 1990)

Ins Universum der technischen Bilder, Göttingen, 1985

Die Schrift. Göttingen, 1987 (magyarul megjelenés előtt)

Krise der Linearität, Bern, 1988

Angenommen, Göttingen, 1989

Nachgeschichten, Düsseldorf, 1990

Könyv róla:

Über Flüßer, Düsseldorf, 1990

A gyermeki jogok őre a pedagógus

Az utóbbi esztendőben mind többet hallhatunk és olvashatunk a gyermekek jogairól. Ez elsősorban az 1989-es ENSZ egyezménynek köszönhető, melynek betartását azóta mind több állam kötelezőnek fogadta el, így Magyarország is. Ezt igen nagy előrelépésnek tekinthetjük, még akkor is, ha az egyezmény egyelőre „csak” a legsúlyosabb helyzetbe került gyermekek számára igyekszik társadalmi védőhálót biztosítani. Minden elismerést megérdemelnek azok a kiváló jogászok, politikusok, gazdasági és társadalmi gondolkodók, akik a gyermeki jogokról szóló egyezményt kiküzdötték.

Semmit sem von le értékéből, ha most annak az óhajunknak is hangot adunk, hogy eme egyezmény jövőbeli újabb megfogalmazása még teljesebb legyen: törvényi védőhálóját már ne csak a kínosan kritikus helyzetbe került gyermekek kisebbségére terjessze ki, hanem a védtelen emberkének *teljes körére*. Most már a pedagógusok (és gyermekpszichológusok, gyógypedagógusok) kiválóságain a sor, hogy elfogadtassák a társadalommal (és irányítóival) azt a kötelezettségvállalást is, amely a többé-kevésbé minden egyes gyermeket károsító ártalmaktól védené meg csemetéink *egész társadalmát* az iskolai ártalmaktól. Legfőbb ideje teljes figyelmet fordítanunk arra az igen sajnálatos helyzetre, amelyben csaknem valamennyi iskolánk tengernyi fölösleges (s a még fejletlen gyermeki tudat számára jórészt felfoghatatlan) ismeretanyagot is ráerőszakol a jobb sorsra érdemes, de védekezésre képtelen emberpalántákra. Ez a gyakorlat nemcsak azért minősíthető barbárságnak, mert a feszültségek kín-sorozatait idézi elő csaknem minden emberpalántánál, hanem mert a kisebb-nagyobb iskolai szorongások, sokszor hosszú stressz-sorozatok ártalmainak nyomai minden egyes embernél megmaradnak (elgyengült önbizalom, megfonnyadt életkedv, csökkent alkotókészség stb., sőt ezek szövődményei) a torzított személyiség különféle változataiban. Még nagyobb ez a „törvényes” és többé-kevésbé minden embert megrongáló károsítás, ha azt is tudjuk, hogy mindannyiunk számára éppen zsenge esztendeinkben nyílik (nyílna) alkalom arra, hogy az emberi élet legcsodálatosabb élményeit élhessük meg. Aki a gyermeki évek e természetes jussától bármi ok miatt megfosztatik, egész életére megrabolt marad (még akkor is, ha későbbi teljesítményei miniszteri szélig emelik...).

Ezért terheli elsősorban a pedagógusainkat (s a gyermeklélektan bűvárlóit) nagy felelősség, hogy a gyermekek természetes képviselőiként erélyesen lépjenek fel iskoláink alapos megújításáért, amely után azok mentesek lennének elsősorban a tömérdek felesleges (még megemészthetetlen, csak ártalmakat előidéző) ismeretdömping erőszakolásától. E küldetés felismerése pedagógusaink jobbainál már megvan, de a velejáró küzdelemhez kellő *bátorság* még csak keveseknél tapasztalható. Pedig bátorság szük-